

situne dei

Årsskrift för
Sigtunaforskning
2010

In honorem Sten Tesch

English Summaries

Redaktion:
Rune Edberg och Anders Wikström
Engelsk översättning och språkgranskning:
Christina Reid

Utgiven av Sigtuna Museum
ISSN 1653-8498

Huset vid Kilakastalen

Lars Norberg och Björn Pettersson

Under hösten 2007 genomförde Sörmlands museum en mindre arkeologisk undersökning invid Kilakastalen (Norberg & Pettersson 2009). Undersökningen är en del av ett forskningsprojekt rörande kastalens ursprung med utgångspunkt i både arkeologiskt och historiskt källmaterial.¹ Kastalen, eller borglämningen om man så vill, är belägen på ett litet höjdparti i Kiladalen, strax norr om Kilaån, cirka tre kilometer väster om Nyköping. Avsikten var att genom en begränsad undersökning funktionsbestämma de terrasserings som är belägna strax intill själva torngrunden. Vidare var målsättningen att datera borgens etablering liksom dess övergivande, samt genom att studera strandlinjeförskjutningen, rekonstruera borgens belägenhet i den dåtida topografin.

Undersökningen utgör ett led i att utöka kunskaperna om förutsättningarna för framväxten av den medeltida staden Nyköping. I sammanhanget kan bland annat en mindre forskningsundersökning inom den medeltida borgen Nyköpingshus nämnas (Pettersson 2006). Andra insatser utgörs av skilda exploateringsprojekt och sammanställningar rörande det medeltida stadsområdet (se

t. ex. Gustafsson & Pettersson 2009; Norberg & Pettersson 2008).

Tidigare undersökningar

År 1944 noterade Ivar Schnell att det i närheten av Stora Kungsladugården, invid Kungsbro på en ensam kulle, fanns vad han tolkade som resterna efter ett rektangulärt stenhus. Schnell bedömde den förmodade byggnaden som en strategisk anläggning av medeltida karaktär, och en möjlig motsvarighet till Nyköpingshus. I ett brev till Riksantikvarieämbetet skriver Schnell att han önskar undersöka platsen för att ta med resultaten i sin bok om Nikolai socken, vilket också kom att ske (SMA, brev 25/2 1944; Schnell 1945).

I september samma år svarade Riksantikvarieämbetet att det var av stort intresse att arbetet skulle komma igång (ATA, dnr 4823/60), något som skedde år 1951 (*fig. 1*). Undersökningen leddes av Carl-Gustaf Blomberg med frivillig arbetskraft från hemvärnet och elever från olika skolor. Det visade sig att kullen dölde resterna efter en rund kastal. Under arbetet frilades delar av murverket utvändigt och till viss del invändigt. Schnell noterade att ”stenskiptena visar

en regelbundenhet och en omsorgsfullhet vid val av stenar, som torde hänföra byggnaden till 1100-talet" (ATA, dnr 2482/53).

Riksantikvarieämbetet betecknade resultatet som "synnerligen intressanta" och menade att fortsatta undersökningar var önskvärda (ATA, dnr 5570/51). Inför fortsättningen angav Schnell som målsättning att gräva ut samtliga rasmassor inuti tornet. Dessutom skulle den raskappa som täckte muren utvändigt schaktas bort. I slutet av april år 1953 påbörjades arbetet som redan efter en halv vecka visade sig vara mycket kostnadskrävande. Schnell yrkade på mer anslag. För att påskynda det hela kördes rasmassorna undan utan närmare undersökning, annat än i de fall där fickor i berghäl-len kunde antas innehålla fyndförande lager. Vidare skulle all jord i bottenskiktet av kastalgrunden sållas, eftersom man där förväntade sig att göra fynd. Den mindre plåtån strax söder om torngrunden, vilken Schnell beskrev redan år 1951, rördes inte, men ansågs ändå som mycket intressant. Schnell skriver att "Där skulle möjligen en framtida undersökning kunna bringa fynd och byggnadsgrunder i dagen" (ATA, dnr 2482/53).

I en kompletterande rapport från år 1954 gjorde Schnell en kort sammanfattning. Han nämner att det i botten av kastalen påträffades ett mörkt jordlager innehållande en del förmultnade växtdelar och träbitar. När jorden sållades påträffades sönderdelade djurben. Dessa bestämdes senare av Nils-Gustaf Gejvall vid Statens historiska museum, till "måltidsavfall företrädesvis fragment av unggris. Utan värde för arbetets art" (ATA, dnr 4823/60; SMA, brev 28/7 1955).

Ytterligare en sammanfattning gjorde Schnell i boken Herremansgårdar i Södermanlands län. Här återkom han bland annat

Fig. 1. Flygfoto mot öster över kastalgrunden med omgivningar. Fotograf okänd, F11 flygflotttilj 1951. SMA, bild nr. M013041.

till frågor om murningsteknik med jämna skift och därmed tornets datering till "den tidigaste medeltiden" (Schnell 1971:101). Att man inte påträffade något tegel, ett material som togs i bruk först vid mitten av 1200-talet i denna del av landet, är en av hållpunkterna för hans övergripande datering av kastalen.

Kastaler i Sverige och i regionen

I en artikel från 1932 behandlar Martin Olsson de runda kastalerna längs Sveriges kust. Den dominerande tolkningen är att kastalerna inom det dåvarande Sveriges gränser ingått i ett system av kustbefästningar, uppförda av kung Knut Eriksson i slutet av 1100-talet. Inga skriftliga belägg existerar för ett sådant system från den här tiden och ingen av platserna nämns i källmaterialet före mitten av 1200-talet. Tornen har ändå tydligt enhetliga drag (Olsson 1932: 273–304). Olssons dateringar av de svenska kastalerna utgick framförallt från konst-

Fig. 2. Kastalruinen vid Stensö på Vikbolandet. På bilden syns delar av en välbevarad murtrappa som fällts in i tornets kärna. Foto förf. 2006.

Fig. 3. Vy mot söder över Kilakastalen. Foto förf. 2007.

och byggnadshistoriska bedömningar samt jämförelser med danska exempel. Problemet med undersökningar i den här typen av miljöer är att äldre byggnadsdelar ofta är närmast utplånade av senare tiders händelser och verksamheter, t. ex. som i fallet med tornet Tre kronor i Stockholm.

Kastaler har funnits på flera platser, främst längs Östersjöns kuster. Kända exempel utgörs, utöver Tre kronor, av tornen vid Nyköpingshus, Kalmar slott, Borgholms slott på Öland samt Kruttornet i Visby ringmur. Andra mer närliggande exempel är Stensö och Uttersberg vid Bråviken (Nordén 1933:263–279, 347–366), samt troligen också Stegeborg i Östergötland. Stensö är för övrigt en av de bättre bevarade kastalerna i Sverige. Så pass mycket är

kvar att man fortfarande kan se de smala ljusgluggarna i murverket, en delvis bevarad invändig torntappa och resterna av ett kryssvalv (*fig. 2*). Inom Södermanlands län finns ytterligare ett exempel vid Hjälmarens nordöstra strand, invid Stora Sundby (ATA, dnr 4823/60; Lovén 1996:301f). Utöver de anläggningar som nämnts här, har flera konstaterats i Danmark. De äldsta danska tornen dateras vanligen till avsnittet 1100-tal och tidigt 1200-tal (Olsson 1932:273–304).

Höjdpartiet med den här aktuella kastalruinen ligger idag mellan 2 och 8 meter över havet och består till de högre delarna av berg i dagen (*fig. 3*). Enligt strandlinjeförskjutningskurvan för Nyköpingstrakten låg strandlinjen vid sekelskiftet år 1200 cirka tre meter över dagens havsnivå (Risberg

muntl. medd. 20030726). Förhållandet gör att Kilakastalen under den tidiga medeltiden bör ha legat på en liten ö invid den dåtida Kilaåns mynning, längst in i en havsvik av Östersjön (*fig. 4*).

Under århundradena fram till idag har stranden förskjutits cirka tre kilometer mot öster, så att Kilaån idag mynnar endast några hundra meter från Nyköpingsåns utlopp. De lägre partierna av dalen, österut mot åmynningen, består till största delen av sankmarker. På den södra sidan av ån ansluter det bergiga skogsområdet Kolmården. Mot väster och norr öppnar sig vidsträckta lerslätter. Den bördiga dalgången sträcker sig ytterligare drygt två mil mot väster, strax bortom Kila ödekyrka.

Skriftliga källor och äldre kartmaterial

Eftersom Kilakastalen övergavs redan under medeltiden, och inte kom att utvecklas på samma vis som flera andra liknande tidigt befästa platser, är det inte särskilt förvånande att skriftliga omnämnanden saknas (jfr Rahmqvist 1996:42). Schnell omnämner i ett brev år 1953 att platsen då kallades Drottning Kristinas vinkällare (SMA, brev 4/5 1953). Uppgiften antyder att platsen var känd redan innan Schnell ”upptäckte” den, men att lämningarnas funktion var oklar.

Genom det äldre kartmaterialet kan man konstatera att den då ruinerade anläggningen under 1600-talets andra halva låg på mark tillhörande Stora Kungsladugården. Det är troligt att själva kastalen vid den tidpunkten var helt bortglömd. Antagandet grundar sig på att det vid en genomgång av det äldre kartmaterialet över området påträffades en topografisk karta över Kungsladugårdens ägor daterad till år 1693 (RA/KA, akt IV B, nr 12). På kartan finns noterat att själva platsen för tornet vid den

tiden benämndes Wijpekulln, på daglig svenska Vipekullen. Däremot förekommer inga uppgifter om borganläggningen.

Det finns omkring ett hundratal namn med förleden Vip- i Sverige. Ett tjugotal har förledsformen Vipe- som i Vipekullen (Nyström e-post 20051116). Namnet betecknar fågeln vipa som tillsammans med pipare tillhör en artrik familj inom ordningen vadarfåglar. Flera är allmänt förekommande och trivs i våt- och sankmarker samt invid strandängar. Den i dag utdikade, men ofta översvämmade Svanviken som omgav borgkullen, utgjorde troligen en utmärkt plats för vipor och gav följaktligen platsen dess namn. Det är dock mindre sannolikt, om än inte helt uteslutet, att det varit namnet på själva tornet, varför vi med ett visst mått av rimlighet kan konstatera att platsens förutvarande funktion glömts bort vid tiden för kartans upprättande. På geografiska avfattningar från åren 1677 och 1731 är platsen endast utritad som ett icke namngivet impediment i de omgivande betesmarkerna (LMS akt nr C13:22b, akt C64–35:1).

Vad gäller Stora Kungsladugården är det mer eller mindre vedertaget att det även under medeltiden funnits en ladugård under Nyköpingshus på platsen. Någon sådan finns dock inte omnämnd i det skriftliga källmaterialet förrän vid 1500-talets mitt (Rahmqvist & Höglén 2004:7f). Något förvånande saknas till exempel ett omnämnande av gården i Raven van Barnekows annars utförliga räkenskaper för Nyköpings fögderi åren 1365–67 (1994).

Närvaron av ett skadat gravfält, bestående av bland annat storhögar i nära anslutning till den nuvarande kungsladugården, röjer dock att platsen hyst en betydande bebyggelse redan under järnåldern. Platsens namn har dock fallit i glömska, men ett så-

Fig. 4. Kartan visar den tidigmedeltida strandlinjen (ljusblått, 3 möh.). Som orientering redovisas även ett urval av platser som omnämns i texten. Kartan utgör en bearbetning av Fastighetskartan samt strandlinjekarta beräknad med en numerisk modell utvecklad vid SGU, som grund (Medgivande: Dnr 30-1495/2003 & 30-1692/2004). Ej skalenlig. Kartbearbetning förf.

Fig. 5. Ortofoto över Kilakastalen med öppnade schakt markerade. Ej skalenlig. Foto Sweco 2005.

dant vore naturligtvis av stort intresse för att vidare spåra ett eventuellt omnämnande av den medeltida gårdsenheten. I sammanhanget bör ytterligare namn på områdena kring Stora Kungsladugården noteras. Indebetou omnämner år 1874 att platsen där huvudbyggnaden i dag är uppförd tidigare var känd under namnet Kungshällen, medan de intilliggande storhögarna då betecknades

som Freylunden (Indebetou 1874:2). Ängsmarkerna öster om detta område, norr om Lindsbacke, är markerat som Fruengen på kartan från år 1693 (RA/KA akt IV B, nr 12), något som faktiskt styrker riktigheten i Indebetous påpekanden. Namnen tas även upp av Johannes Sundler på 1700-talet (1967:122). Även själva Lindsbacke har rymt en yngre järnåldersbebyggelse, kanske

Fig. 6. Grunden till
det timrade huset
efter framrensning.
Foto mot öster.
Foto förf. 2007

med förgreningar ned i den äldre järnåldern. Här finns ett grav- och boplatsoområde med bland annat husgrundsterrasser, stensträngssystem och ett par gravfält med varierade gravformer.

Ytterligare ett par bebyggelseenheter i närområdet med rötter i medeltiden bör omnämnas. Söder om Svanviken ligger Arnö gård och Svanviks gamla tomt. Intill Svanvik finns även ett mindre gravfält om ett knappt tiotal stensättningar och en hög. Namnen är omnämnda redan år 1286, och då i form av att en Magnus Johansson avyttrar "[...] 1/3 av ängen brytiæ arnedhe, 1/3 av ängen brytiæ swanæwikh [...]" till en Kettilfast från Nyköping (RA, Brev nr 1347, DS nr 919). Marken var inräknad i ett köp där även en gård i det närliggande biershamarh (Bergshammar) ingick med alla tillägor tillsammans med mark inom flera andra fastigheter bland annat de närbelägna blaxstum (Blacksta) och ørstigh (Örstig). Ett år senare, år 1287 överlät en Cecilia Elofsdotter till – troligen samme – Kettilfast

i Nyköping sin gård i biershamar (RA, Brev nr 1389, DS nr 951).

Schnell ville se Kilakastalen som ett lås för sjövägen in till det närbelägna Tuna, vilket han utpekade som en handelsplats. Han var även av den bestämda uppfattningen att området kring Stora Kungsladugården var platsen för ett under senmedeltid–vasatid försvunnet Husabygods inom Jönåkers härad (Schnell 1945:24ff). Schnell menade att Nyköping så småningom kom att ersätta detta då Svanviken grundades upp. Kungsladugården skulle därmed ha ingått i det gamla kronogodset (jfr Rahmqvist 1986:254–271). Schück menade dock att de ovan omnämnda donationerna kan ha ingått i arvet efter Katarina Sunesdotter (Schück 1942:124). Ovan nämnda Cecilia Elofsdotter var brorsdotter till Birger Jarl, medan Magnus Johansson var son till Johan Ängel. Denne tillhörde samma generation som Birger och var troligen nära lierad med honom, möjligen i egenskap av slottsfogde till borgen Tre kronor i Stockholm. Oaktat det-

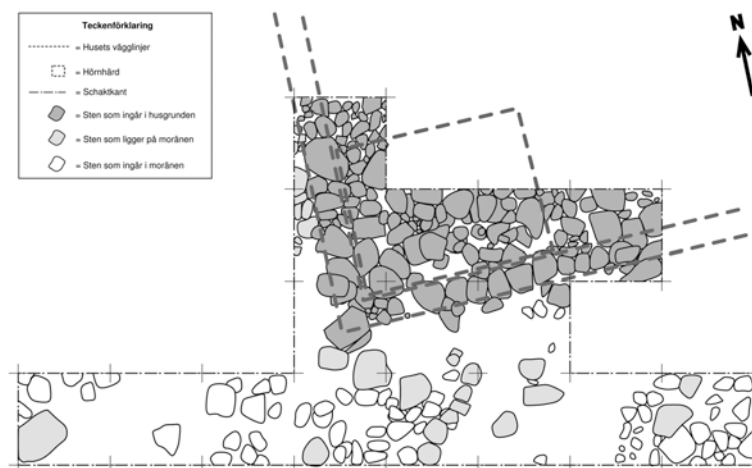

Fig. 7. Plan över schakt 2 med den framrensade delen av husgrunden och hörnhärden markerad. Ej skalenlig. Figur förf.

ta var Johan Ängel en av det dåvarande Sveriges mest betydande stormän (Schück 1942:115ff). Att Stora Kungsladugården kan ha ingått i drottning Katarinas donation år 1250 och därmed varit privatägd är intressant vad gäller kastalen, inte minst genom anknytningen mellan de aktuella donationerna och förgreningarna bakåt i tid till de götaländska ätterna (jfr Schück 1926:201), samt framåt i tid och Birger Jarls association till såväl Nyköping som Nyköpingshus (Karlén 1973:17).

2007 års undersökning

Sammanlagt öppnades fem schakt, tre mindre och två större (fig. 5). De mindre schakten öppnades i syfte att kontrollera ursprunglig markyta (S5), samt säkerställa 1950-talets placering av dumpmassor (S3, S4). I ett av de större schakten (S1), i slänten sydväst om kastalgrunden, fanns spår efter den medeltida sophanteringen. Här har man troligen slängt avfall samt kasserade och trasiga föremål, vilket syntes som ett tunt kulturlager innehållande spridda fynd. I lagret påträffades bland annat en synål av

brons, eldslagningsflinta, djurben och enstaka järnföremål, till exempel spik och stenflis från stenhuggeriarbete. Därtill påträffades ett något oväntat fynd i form av en defekt armborstfibula från folkvandringstid.

I det största schaktet (S2), som förlades till den plana ytan strax sydöst om kastalgrunden, påträffades orörda lämningar direkt under grästorven. Här frilades hörnet till en husgrund bestående av tätt liggande syllstenar, samt en tillhörande hörnhärd. Konstruktionen tolkades som ett bostadshus (fig. 6 och 7).

Med ledning av att huset stått på stensyll och att endast begränsade mängder lerklining påträffades, rör det sig troligen om en ursprungligen timrad byggnad. Endast den sydvästra delen av grunden frilades, men den ursprungliga storleken kan med hänsyn till topografin uppskattas till cirka 5 x 7 meter.

Ett flertal lerkliningsfragment karakteriserades av minst en slät struken sida, medan inga tydliga pinnavtryck kunde konstateras. Då kliningens spridning jämfördes med

husgrundens och hörnhårdens frilagda delar framgick att den relativt största mängden samlade sig till hårdens sydvästra hörn. Härav drogs slutsatsen att lerkliningens ursprungligen utgjort en del av en konstruktion som hört till eldstaden. Frånvaron av pinnavtryck antyder att det förmodligen handlar om ett uppbyggt skydd av lera och sten mellan hårdens och insidan av husets timmervägg. Liknade anordningar har påträffats i tidigmedeltida stadsbebyggelse i Oslo, Trondheim och Sigtuna (Sørheim 1989:99–116; Christophersen 1994:184ff; Pettersson 1990:40f).

Fyndmaterialet bestod, utöver lerklining, av keramik, glaspärlor, en eventuell tinningring (se nedan), järnkrokar, nitar, hästkosöm, spikar, fragment av brynen och flinta (*fig. 8*). Fyndmaterialet, det kulturhistoriska sammanhanget och det topografiska läget ger en preliminär datering av byggnadslämningen till tidsavsnittet 1100–1300-tal. Byggnaden bör därmed ses som samtida och sammanhörande med kastalgrunden. För redovisning av ¹⁴C-dateringar, se Avslutande diskussion.

Nedan följer några kommentarer kring delar av fynd- och benmaterialet (se Norberg & Pettersson 2009 för mer ingående redogörelser). Eventuellt kan hästkosömmarna förklaras som resultat av husbehovssmide på platsen. Inga spår av detta kunde dock säkerställas i form av till exempel fynd av slagg. Ett par av sömmarna var begagnade. En annan tolkning är att man transporterat hästar med båt till borgklippan och lagt till för att ta sig vidare in mot fastlandet. Den troligaste förbindelsen mellan borgklippan och fastlandet var under tidig- och högmedeltid orienterad mot nordväst. Längs en sträcka om cirka 200 meter torde

Fig. 8. Delar av fyndmaterialet från husgrunden vid Kilakastalen. Medeltida keramikskärvar, en eventuell tinningring, samt ett par glaspärlor. Foto Anki Lütz, Sörmlands museum.

vattendjupet varit relativt grunt, och fullt möjligt att vada till exempel till häst.

Inom husgrunden påträffades en tunn ring tillverkad av brons med ett fyrsidigt tvärsnitt om cirka 2 mm. Formen är en rundad öppen ring (20 x 24 mm), där den ena änden är omböjd utåt. Viss likhet finns med så kallade tinningringar som traditionellt anses tillhöra den slaviska kultursfären. Tinningringar har burits som smycken av kvinnorna i flera slaviska grupper och visat på såväl social som geografisk tillhörighet (Roslund 1990:58). Skillnader finns dock i utformningen jämfört med den som påträffades vid kastalen. De slaviska tinningringarna har ett runt tvärsnitt där den ena änden är S-format omböjd. Den här aktuella bronsringen har istället fyrsidigt tvärsnitt, där den ena änden var C-format omböjd.

Keramik utgör en relativt liten del av fynden, där sju skärvar utgjordes av typen

äldre svartgods (A), fem skärvor äldre rödgods (BII:1), samt en skärva protostengods (CI). Det äldre svartgodset (A) bestod av skärvor från både kärl och förmodade lock till kärl. Godset var av tidigmedeltida typ, reduktionsbränt och grågulbrunt till färgen.

Det äldre rödgodset (BII:1) bestod av fem skärvor från kannor eller krus. Godsets utseende varierade. En skärva var tegelröd med stänk av glasyr på insidan och täckande vit engobe med gropig ljusgrön till rödbrun glasyr på utsidan. Detta talar för ”torr-glasyr” som lagts på i form av pulver när kannan varit halvtorr. Två skärvor hade tegelröd oglaserad insida och en utsida med täckande vit engobe samt täckande jämn glasyr med ljus olivgrön färg. Två skärvor var helt oglaserade och tillverkade i ett tegelrött sandigt gods.

Utan att bestämma proveniens är dateringen av det äldre rödgodset svår att göra mer exakt, eftersom produktionstiden är varierande för de olika godstyperna. I Sigtunamaterialet är det äldre rödgodsets närvaro tydlig från och med slutet av 1100-talet. Andra fyndplatser i norra Europa antyder att produktionen i vissa fall pågick fram till mitten av 1300-talet (Roslund 1995:5ff, 12ff).

En skärva av godstypen protostengods (CI) påträffades. Skärvan var endast 3 mm tjock och har en mörkt rödbrun skrovlig sandig yta. Godstypen producerades från sent 1100-tal fram till mitten av 1300-talet. De tidigaste exemplaren härrör från Lübeck och dateras till tiden kort före år 1184. Ytterligare en hållpunkt är det rödengoberade protostengodset som finns under 1200-talets andra fjärdedel. Som en mer närliggande referens till Kilakastalen och staden Nyköping, kan de två Östersjöstäderna Söderköping och Visby nämnas. Där finns

godstypen från mitten av 1200-talet och fram till mitten av 1300-talet (Roslund 1995:15f).

Fynden av de nämnda keramikskärvorna från Kilakastalen, visar att det på platsen finns både inhemskt producerade förvarings- och kokkärl, samt importerad bordskeramik, typologiskt daterad till tidig- och högmedeltid.

Benmaterialet från undersökningen var relativt fragmenterat och kunde endast till en del bestämmas till art och benslag. Arterna utgjordes främst av tamdjur, såsom ko, gris och får/get samt ett fåtal fragment av fågel, fisk och liten gnagare. De flesta benen påträffades i anslutning till huset och eldstaden och är rester efter slakt och måltider.

Därtill identifierades två människotänder, den första och andra kindtanden i vänster överkäke. Tänderna var knappt nötta, men hade utvecklade tandrötter, vilket visar att det inte rör sig om tappade mjölkotänder. En tolkning är att de dragits eller slagits ut, alternativt lossnat på grund av inflammation i käken. Utifrån tändernas nötning och rötternas utseende bedömdes de tillhöra en person i åldern 9–17 år.

Avslutande diskussion

I anslutning till undersökningen genomfördes ¹⁴C-analyser på några obrända benfragment som insamlades i anslutning till husgrunden. Ett av proverna gav en högmedeltida datering (1280–1400 e. Kr), medan det andra resulterade i senmedeltid (1405–1455 e. Kr). Analysresultaten anges med 2σ. Därför av det påträffade fyndmaterialet pekar däremot på dateringar till tidig- och högmedeltid. Förklaringen till överlappningen ligger troligen i att de ben som daterades inte hör till anläggningsskedet, utan ska ses som

att byggnaden faktiskt fungerat fram till senmedeltid, varefter den övergavs.

En parallell till det timrade huset vid Kilakastalen återfinns i anslutning till den numera försvunna kastalen vid Kalmar slott. Vid undersökningar mellan 1920- och 1940-talet fann man resterna efter ett bostadshus i sten som var samtida med kastalen där (Olsson 1944:43, 47ff). Byggnaden invid Kilakastalen var av jämförelsevis enklare karaktär samt relativt liten, varför den troligen inte fungerat som residens för några större sällskap eller utgjort uppehållsort för kungamakten alternativt en lokal elit. Det är mer sannolikt att den fungerat som bostad för en vaktjänst, kanske med tillhörande familj. Den eller de personer som haft den yttersta kontrollen över platsen har troligen uppehållit sig på annan ort, förslagsvis invid den nuvarande Kungsladugården, som troligen utgjorde produktionsenhet för kungamakten redan under medeltiden. Inga kända släkter kan visserligen knytas hit, men ägoförhållandena runtomkring visar på en stark närvaro av personer som befunnit sig i maktens direkta eller indirekta närhet under 1200-talet.

Under senmedeltid tycks platsen helt ha förlorat sin betydelse i och med landhöjningen och så småningom fallit i glömska. Det är dock ännu så länge oklart om tornet togs ur bruk vid en tidigare tidpunkt, och om det utsattes för krigshandlingar alternativt revs. Bearbetat byggmaterial var eftertraktat och det ligger nära till hands att tänka sig att stenmaterial återanvänts i närliggande byggnader vid Stora Kungsladugården, i Nyköping eller vid Nyköpingshus.

Kilakastalen och kunskapsläget

Det finns inget som styrker Ivar Schnells uppfattning om att kastalen anlagts i anslut-

ning till en handelsplats (Tuna). Placeringen av tornet bekräftar snarare hans syn på en koppling till Stora Kungsladugården. Den tidigmedeltida dateringen av miljön pekar också på att tornet bör relateras till kastalen vid Nyköpingshus (Pettersson 2006), och den strategiska kontrollen av kommunikationsvägarna. Områdets betydelse, bakåt i tid (främst yngre järnålder), förstärks också genom den omgivande fornlämningsmiljön, med sina speciella karaktärsdrag.

Frågan om ett försvunnet husabyggs får tillvidare lämnas obesvarad. Framtida diskussioner kring vem eller vilka som tagit initiativ till uppförandet av Kilakastalen kan förslagsvis ta sin utgångspunkt i en diskussion kring kungligt initiativ, respektive initiativ från en regional/lokal elit. Vidare bör resonemanget kopplas närmare till grundandet av Nyköping och Nyköpingshus.

Om kastalen rivits under fredliga former alternativt utsatts för stridshandlingar är också en fråga som får lämnas öppen. Eventuellt skulle ytterligare undersökningar kunna klargöra detta, genom till exempel fynd av militär utrustning såsom pil- och armborstspetsar etc. En eventuell indikation på våldsamheter, om än blygsam, utgörs av den påträffade människotanden. Ytterligare humant osteologiskt material behöver dock identifieras och analyseras för att kunna diskutera detta mer utförligt.

Undersökningen har kunnat bekräfta närvaron av en mindre byggnad intill tornborgen. Detta är det viktigaste resultatet, och ger framtida möjligheter att fördjupa kunskapen om platsens funktion och datering. Platsens organisation visar på paralleller med till exempel den tidiga borganläggningen i Kalmar, något som understryker

den formaliserade planläggningen av de olika kastalerna.

Sist men inte minst kan vi konstatera att det finns bevarade lämningar, lager och fynd på borgkullen. Därmed bör uppfattningen om att platsen var ”fyndtom” då femtiotalets undersökningar genomfördes tas med en nypa salt. Ivar Schnells och Carl-Gustaf Blombergs resultat måste betraktas i ljuset av dåtidens syn på det arkeologiska materialet, de ibland grovkorniga metoderna och kanske andra brister i genomförandet.

Noter

- 1) Forskningsprojektet har finansierats genom medel från Berit Wallenbergs stiftelse, Stiftelsen konung Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur och Sörmlands museum.

Referenser

- ATA. Antikvarisk-Topografiska arkivet. Dnr 5570/51, Dnr 2482/53, Dnr 4823/60.
- Christophersen, A. & Nordeide, S. W. (red) 1994. *Kaupangen ved Nidelva*. Oslo.
- Gustafsson, P. & Pettersson, B. 2009. *Kvarteret Åkroken. Medeltid och nyare tid. Fornlämning Nyköping 231:1, Åkroken 3, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning*. Sörmlands museum, Arkeologiska medd. 2009:02. Nyköping.
- Indebetou, H. O. 1874. *Nyköpings minnen. Första häftet. Från äldsta tider till och med 1665 års brand*. Nyköping.
- Karlén, L. 1973. *Nyköpings stads historia. Medeltid till vasatid intill 1622*. Band 1. Red. S. Dahlgren. Nyköping.
- LMS. Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriet i Gävle. Geografiska avfattningar från åren 1677 och 1731. Akt nr C13:22b & Akt nr C64-35:1.
- Lovén, Ch. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Stockholm.
- Norberg, L. & Pettersson, B. 2008. *Rådhuset & Stallbacken. Medeltid & nyare tid. Kvarteren Rådhuset & Stallbacken, Nyköping 231:1, Nyköpings stad, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Syntesrapport*. Sörmlands museum, Arkeologiska medd. 2008:07. Nyköping.
- Norberg, L. & Pettersson, B. 2009. *Kilakastalen. Medeltid. Fornlämning Nyköping 45:1, Stora Kungsladugården, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Forskningsundersökning*. Sörmlands museum, Arkeologiska medd. 2009:01. Nyköping.
- Nordén, A. 1933. Svintuna och dess kastal vid Eriksgatan. Ett arkeologiskt bidrag till ortnamnsforskningen. *Fornvännen* 28.
- Nyström, S. E-post, 20051116. Riksantikvarieämbetet.
- Olsson, M. 1932. En grupp runda kastaler från romansk tid på Sveriges östkust. *Fornvännen* 27. Stockholm.
- Olsson, M. 1944. *Kalmar slots historia I. Tiden intill 1300-talets mitt*. Stockholm.
- Pettersson, B. 2006. *Nyköpingshus. Medeltid och nyare tid. Nyköping 64:1 och 231:1, Nyköpingshus, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Forskningsundersökning*. Sörmlands museum, Arkeologiska medd. 2006:02. Nyköping.
- RA. Riksarkivet. Brev nr 1347, DS nr 919 [Tryckt upplaga]. Datum 12860922. Brev nr 1389, DS nr 951 [Tryckt upplaga]. Datum 12871128.
- RA/KA. Krigsarkivet, Försvarets arkiv i Riksarkivet. Akt IV B, nr 12, Topografisk karta daterad till 1693.

- Rahmqvist, S. 1986. Gamla Uppsala by – Upplands största. *Från Östra Aros till Uppsala. En samling uppsatser kring det medeltida Uppsala. Uppsala stads historia VII*. Uppsala.
- Rahmqvist, S. 1996. Sätessgård och gods. *De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria*. Uppsala.
- Rahmqvist, S. & Höglin, S. 2004. *Lilla kungsladugården. Historik och kulturmiljöanalys*. Med bidrag av Evy Rydergård. Sörmlands museum.
- Raven van Barnekows räkenskaper för Nyköpings fögderi 1365–1367. Utgivna genom B. Fritz och E. Odelman. 1994. Stockholm.
- Risberg, J. muntl. medd. 20030726. Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet.
- Roslund, M. 1990. Kulturkontakter och varuutbyte 970–1200. *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunagrävningen 1988–90*. Red. S. Tesch. Sigtuna.
- Roslund, M. 1995. *Dateringsanalys av den högmedeltida keramiken från kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna, Uppland*. Internrapport. Sigtuna.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Lund.
- Schnell, I. 1945. *Nikolai socken*. Utgiven av Nikolai sockens kommunalfullmäktige till dess 25-årsjubileum år 1944. Nyköping.
- Schnell, I. 1971. *Herremansgårdar i Södermanlands län*. Nyköping.
- Schück, A. 1926. *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala.
- Schück, A. 1942. Ängel-ätten. Ett bidrag till den uppsvenska aristokratiens historia under Folkungatiden. *Historiska studier tillägnade Sven Tunberg den 1 februari 1942*. Red. A. Schück & Å. Stille. Uppsala.
- Sundler, J. *Nyköping. 1735–1739*. Utgiven och översatt från latinet och kommenterad av Per Hansson. Sörmländska handlingar Nr 23. 1967. Nyköping.
- SMA. Sörmlands museums arkiv. Brev till riksantikvarien 25/2 1944. Brev från I. Schnell till Riksantikvarieämbetet daterat 27/4 1953. Brev från I. Schnell till Nyköpings stadsfullmäktige 4/5 1953. Brev från C.-G. Blomberg till Riksantikvarieämbetet 28/7 1955.
- Sørheim, H. 1989. Ildsteder. *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 6. Hus og gjerder*. Red. E. Schia. Øvre Ervik.

Summary

In 2007, The Södermanland County Museum conducted an excavation close to a ruined stone tower situated on a small hill top, just outside the medieval town of Nyköping. One aim of the project was to determine the function of various terraces located in the vicinity of the tower. Another aim was to elucidate the issue of establishment and abandonment of the tower and related structures. The stone tower itself, presumably built for strategic reasons in the 12th century, was discovered and completely excavated in the mid-20th century. In connection with this survey an assumption was made that the tower was a predecessor to the medieval castle Nyköpingshus.

As a result of the current excavation, further medieval structures could be confirmed at the hill. Close to the tower were the remains of a timber house built for residential purposes. Carbon dated animal bones, as well as several finds of different types of locally produced and imported ceramics, shows that the building was in use from at least the turn of the 12th century until the mid-15th century. Thus, the establishment of the stone tower is very likely to be contemporary with the oldest parts of Nyköpingshus.